

LUQMON BO'RIXONNING “JAZIRAMADAGI ODAMLAR” ROMANIDA OBRAZLAR OLAMI

Xamidova Dilorom Olimjonovna

SamDU filologiya fakulteti, tayanch doktorant

Keyingi yillar o'zbek romanchiligi jahon adabiyotidagi mavjud yetakchi tamoyillarni o'zida mujassamlashtirgani bilan alohida ajralib turadi. XX asr so'nggi choragidagi badiiy adabiyotdagi o'ziga xos tasvir usulini, ya'ni hayot voqeeligiga jiddiy yondashish, inson ruhiyatining murakkab qirralarini badiiy talqin etish an'anasini kuzatamiz. Bu davr romanchiligidagi badiiy uslubdagi o'zgarishlar ijodkorning o'ziga xos qirralarini ham namoyon etdi. Adabiyot inson psixologiyasini uning ruhiy, ma'naviy olamini aks ettirish jarayonida turfa-xil ohanglarni shakllantirdi.

Darhaqiqat, keyingi davr romanchiligida tariximizni, hayotni turfa-xil qirralarini aks ettirish an'anasi yuksak darajada shakllandi. Badiiy asarni o'rganish asosida muayyan millat adabiyoti, tarixi madaniyati haqida chuqur tasavvur paydo bo'ladi. Insonni haqiqat va adolat hissi ruhida tarbiyalashda ham badiiy adabiyotning roli beqiyos ekanligi anglashilmoqda. So'z san'ati badiiy adabiyotning barcha janrlaridan olam-u odamni tadqiq etishdagi teranlik, estetik omillarning takomillashuvi o'z ifodasini topmoqda. Adabiyotshunos A.Rasulov roman janri taraqqiyotidagi o'zgarishlar haqida so'z yuritib: “Roman badiiy adabiyotning hamisha navqiron, izlanishdagi janri. Jahon adabiyotida u drama, doston singari tayanch janrlardan ancha keyin paydo bo'ldi. O'zbek romanchiligining yanada yangi, salkam bir asrlik tarixi bor, xolos” [1, 56-bet].

Bir asrlik tarixga ega bo'lgan o'zbek romanchiligining poetik talqidagi o'ziga xos o'zgarishlarini alohida qayd etish lozim. Abdulla Qodiriy asos solgan o'zbek romanchiligining ilk kurtaklari juda uzoq tarixga borib bog'lanadi. Sof roman janridagi asarlar vujudga kelganiga bir asrlik tarix qayd etilmoqda. Buning o'ziga xos asoslari mavjud [2, 9-bet].

Shu o'rinda faylasuf yozuvchi Alber Kamyuning fikri aynan asoslidir: “San'at mening uchun – yolo'iz ijodkorning ermagi emas. U men uchun, umumiy azob uqubatlar va quvonchlarning qamrovli manzarasini yaratish orqali iloji boricha ko'proq odamlarga tasir etish usulidir. San'at ijodkor uchun o'z qobig'iga o'ralashib qolishga yo'l qo'ymaydi, uni eng oddiy va eng umumiy haqiqatga bo'ysundiradi... Shuning uchun haqiqiy san'atkorlar hech narsani etibordan soqit qilmaydilar, ular hukm chiqarishni emas, tushunishni o'z burchlari deb biladilar” [2, 168-bet].

Luqmon Bo'rixonning badiiy izlanishlarida esa Kamyuning fikri yaqqol ko'zga tashlanadi. Adib mumkin qadar asar ichki struktural jozibasini kinoyaviy–parodikis usul orqali ifodalashi badiiy mahorat bobidagi yutuqlari, deb tushunamiz. Yozuvchi

asarda kompozitsion jihatdan yuzakilik, ayniqsa, matnlararo bayonchilikka berilib ketganida haqiqiy badiiy asar emas, publitsistik talqin etakchilik qilib oladi. Publitsistik ruhning etakchilik qilishi – roman jozibasiga jiddiy ratur etkazadi. Ammo adibning bu romanida insonni anglash, talqin qilish juda izchillik bilan talqin etilgan. Badiiy asardagi jonli lavhalar, inson botinidagi mislsiz iztiroblar, dolg'ali hadiksirashlar, o'zaro ziddiyatlar, tasavvurga sig'mas darajadagi ikkilanishlar tasvirlansa, o'quvchi oldidagi-burchni sitqidildan ado etgan bo'ladi yozuvchi.

Hayotning o'zidek, tasirli, va ohangdor etib tasvirlashga yillar mobaynida – ekspirmentlar orqali erishiladi. Bunday hol L.Bo'rixonning adabiy talqinlarida o'ziga xos tarzda namoyon bo'la olgan: "Fayzulla aka xonadoni kelinmas, huzuri jon olgan ekan! Otam ikki hamrohi bilan olis shaharga otlangan o'sha kundan beri tez orada qishlog'imizda yuz-ko'zlari xo'b bo'yab-bejalgan, injiq fel, ishyoqmas bir tannoz paydo bo'lishini bashorat qilib yurgan mish-mishchilarning hafsalasi pir bo'ldi. To'yning ertasigayoq qo'shnikiga kirib-chiqib yurgan onamning og'zidan bol tomar edi.

– Ana kelinu, mana kelin... – dedi u goh otamga, goh «elakka» chiqqan xotinlarga. – Xusnu jamoliga boqib bir xuzur qilsang, odob-axloqini, shirin so'zligini ko'rib ikki karra huzur topasan... yugurib-elib ro'zg'orga xizmat qilishini aytmay qo'ya qolay... Tayin gapki, matonatli mish–mishchilar onamning tarif-tavsiflariga shubha bilan qarashar, "qo'shnisining sharmandali holini yashirib, maqtaydi-da", degan o'y-xayollarga borishar edi. Ammo Fayzulla aka va Xosiyat xolaning topib olgan tashlandiq lotareyalariga, nogoh qimmatli yutuq chiqqandek ko'cha-ko'yda kerilib, mamnun tabassumlarga ko'milib yurishlari ham onamning maqtovlari chippachin ekanidan darak berar edi" (4,55-56-betlar).

Adib talqinlaridagi mantiqiy izchillik, insonni ilg'ash mumkinligini, romandagi har bir personaj hikoyachi Samad tafakkurida g'oyat aniqlik kasb eta borishini his eta boshlaydi. Aslida badiiy tizim shaklu shamoyili muallif badiiy estetik tafakkuri zamirida yuzaga chiqadi. Negaki, muallif hayotning mohiyatini inson ruhiyatidagi evrilishlar natijasida anglashga initaladi.

Luqmon Bo'rixon tafakkur tarzi, shaxs iztirobi va armonini to'la idrok eta olganligida ko'rinadi. Shu sababli, «Jaziramadagi odamlar» romani mavjud andozalarning yangi davriga o'tgan paytda ham asoratlari qolib, mustaqil yashashga urinayotgan inson botinida kechayotgan shaxs fojisi Lolaxon timsolida maromiga etadi. Samad romanda barcha voqealarni kuzatuvchi, sharhlovchi, tafsilotlarni izchillik bilan to'ldirib, xarakter evolyutsisiga ham o'z tasirini, tafakkuri nuqtadan yondashishga bo'lgan harakati yaqqol ko'zga tashlanadi. Asarda nimaiki sodir bo'lsin, yoki bo'lmasin Samad aralashuvisiz ro'yobga chiqmaydi.

Muallif bolalarcha beg'ubor bo'lib, bosh qahramon Lola yangasi yonida yurib, unga bo'lgan sof muhabbati – insoniy mehrini har bir xatti-harakatida to'la namoyon

etib turadi: “Ilk bahor yomg‘iri ezib yoqqan, O‘roq Lolaxonga bir so‘lg‘in o‘t-o‘lan taqdim etgan o‘sha kun o‘z-o‘zimcha qasamlar ichdim: «Endi hech gaplashmayman, uyiga ham bormayman”. Biroq oradan ikki-uch kun o‘tar-o‘tmas ne sababdandir onamning qoshiga kelgan Lolaxon kelinni ko‘rdimu butun araz, g‘ashliklarim shamol quvgan bulutdek tarqadi-ketdi. –Ha, qochoq, –dedi u bilagimdan mahkam ushlab. – Sog‘inib ketdigu, nega bormaysiz biznikiga, a? Yo, endi yanga qilmaysizmi? Men Lolaxon kelinning o‘pka-gina bilan suzilgan ko‘zlariga tikilib, qahrabodek qorachiqlarida o‘z aksimni ko‘rdimu quvonib, iljaydim. – Kelinjon, – dedi bizni nimtabassum bilan kuzatib turgan onam. – Ko‘p erkalatmang buni, taltayib ketadi. Lolaxon yangam onam tomon yolg‘ondakam bir o‘qrayib qo‘yib, so‘ng menga jilmayganча yuzlandi: – Erkalayman, Samadjon meni qaroqchilardan qo‘riqlaydi, Baxtinga qarashadi, ishlarimga yordam beradi... Shu-shu hamishagidek bir oyog‘im uydayu bir oyog‘im ularnikida bo‘lib qoldi. Yana Lolaxon yangamning kulgularidan, erkalashlaridan o‘z boshimga mastu mustag‘riq yurar edim” [4, 126-127-betlar].

Keltirilgan matnda Lolaga bo‘lgan alohida mehru muhabbati, avvalgidek o‘z iziga tushishini real ifoda etadi. Muallif tushunchani moddiylashtirish yordamida hissiy kechinma aniqligi-yaxlitligiga erishadi, mushohadaning yangi ma‘no qirralariga alohida mantiqiy urg‘u beradi. Tahlilda ijodiy xarakter mantiqi ruhiy kechinma poetik yaxlitligini iste‘fodalaydi. Unda shartli nisbat, axborot izchilligi – kommunikatsiya (o‘quvchi bilan qahramon muloqoti) hamda falsafiy hukm-xulosa estetikasi jiddiy raqobatga kirishadi. Boshqacha aytganda, yozuvchi badiiy asar komponentlarida roman mohiyatini izchillik bilan bosqima-bosqich tasvirlab boradi. Bu hol kinoyaviy-parodik usulning – janr tabiatida qay darajada asoslanganligini, hamda real aniqlikka erishilishini, personaj ruhiyatini ro‘y-rost ochishini taqazo etadi. Talqin rang-barang va obrazli bo‘lsa, asar poetikasi shunchalik jozibadorlik kasb etadi.

Romanda badiiy tasvir shartli ravishda ikki makonda ro‘y beradi: shahar va qishloqda. Ularning bir-biridan o‘xshash va farqli jihatlari, ko‘nikish, sabrsizlik, bardoshlilik tuyo‘ularining bir inson hayotida – turlicha bo‘lish hollariga ham muallif mantiqiy urg‘u beradi. Roman tuguni shaharlik kelin – Lolaning kelin bo‘lib kelishi bilan boshlanadi. Lolaning qishloq muhitiga, hayotiga moslashib ketishi mumkin qadar qiyin kechishini o‘z ko‘zlari bilan kuzatib turgan 41-sovxozi odamlari, bora-bora unga bo‘lgan munosabatini ham o‘zgartirishga majbur bo‘ladi. Yozuvchi bu paytda ham hodisotni ichdan turib baholashga shoshilmaydi. Faqatgina – oliy hakam vaqt, jarayoni izmiga topshirib qo‘yadi.

Adabiyotshunos Q.Yo‘ldoshev qayd qilganidek: “Yozuvchining ilk romanida ijtimoiy muammolar emas, alohida odamning kechinnayu sizimlarini tasvirlash etakchilik qiladi” [5, 488-bet].

Qayd qilinganidek, romanda inson sizimlari, kechinmalari talqini ustunlik qiladi. Bazi yozuvchilar o‘z asarlarida voqeani samimiy, beozorgina qilib tasvirlaydi. Bazilari

esa umuman boshqacha yo'lni tanlaydi. Bunda qandaydir o'aminglik, qahramonlar tiynatiga singdirilib yuborilibgina qolmay, asarning barcha hujayralari – komponentlarga o'z tasirini o'tkazadi. L.Bo'rixonda ikki holning o'zgacha shaklu shamoyili – sintezlashgan qirrasini ko'rishimiz mumkin. Bazan kinoyaviy–piching xarakter tabiatini ochishga qaratilgan bo'lsa, bazi hollarda odamzot botiniy iztiroblariga, millat tabiatiga xos qadriyatlar xususida qayg'urayotganligini yuz ifodalaridagi tushkunlikka ishora qilish asosida talqin etilganligini kuzatish mumkin. An'anaviy romanchilikdan tamomila farqlangan adibning ushbu asari, bir qarashda o'tmish hodisalarini, sobiq mafkura zug'umining inson irodasini bukib qo'yib, oqibatda ularning “qorin g'amidan” boshqasini o'ylamaydigan, o'z tashvishlari girdobida qolayotgan inson qismatini ham, bir necha personajlar xatti-harakatlari, kechinmalari, odamlar bilan bo'lgan muloqatlari asosida keng epik ko'lamda qalamga oladi va asosli talqinlarni yuzaga chiqarish imkoniga ega bo'ladi: “Qish adog'larida qizining lablaridan to'kilgan mujdalardan so'ng tuppa-tuzuk tetiklashgan bu motamsaro ayol ko'k kiyimining etaklariga o'ralashgan ko'yi, goh u, goh bu qo'shnisirikiga dovdur-sovdur o'tib qolar, ko'ringanni gapga tutib o'g'lining tirikligiyu allaqaylarda vaqtincha bekinib yurgani haqida soatlab ezmalanar, ishqilib, telbanamo xatti-harakatlariyu gap-so'zlari bilan mishmishlar uchun etarli yoqilg'i tayyorlab berar edi. “Absurd... hayot, – debdi agranom-shoir, Xosiyat xolaning gap-so'zlari qulog'iga chalingach. – G'irt absurd, xom xayol... Nima davlatimiz toza ovsarmi, unaqa bo'sh tobutni u yoq - bu yoqqa tashib yurgali?! Qanchalar xarajat, qanchalar ishchi kuchi kerak bunga?! Yo'q, g'irt bemani... Yuksak vatanparvarlik kuychisi, motamsaro ayolning aljirashlari chin chiqib, hali boshlamagan dostoni chala qolishidan cho'chiganmi, yo hukumat shani toptalganidan ozorlanganmi, har qalay, og'ir–ezgin xayollarga cho'mibdi. Cho'ma-cho'ma, go'yo davlat shaniga tomgan dog'ni yuvib tashlashga oshiqqanday, uch-to'rt piyola limmo-lim aroqni ketma-ket sipqorib yuboribdi” [4, 165-166-betlar].

Lavhada Ulash agronom-shoirning bolalarcha soddaligini, bola qalbligini, har vaqt mushohada yuritganida o'zini vatanga beminnat xizmati tegayotganidan mag'rurlanib, to'lqinlanib, shijoat bilan ijod qilishi “o'ziga xos qobiliyati” borligini kinoya-piching ohangida tasvirlaydi. Uning ham qalbida yovuzlik, vahshiylik mavjud emas, faqat inson istiroblarini, qalb kechinmalarini, farzandini o'limini his qila olmayotgan ona faryodini anglab etmasligini ham alohida qayd etish lozim.

L.Bo'rixonning badiiy talqinlarida uslubiy-janriy komponentlar uyg'unligi kinoyaviy tarzda namoyon bo'ladi. Bunday deyishimizga sabab, avvalgi hikoya va qissalarida ham shu yo'l orqali odamzod tabiatining kuchli va ojiz tomonlarini tasvirlashga bo'lgan moyillik sezilar edi. “Jaziramadagi odamlar” romaidagi obrazlar oalamining o'ziga xos tamoyillari, ijodkorning juda teran talqinlarini, uning badiiy idrokini namoyon qilganligini ham alohida qayd etish lozim.

Adabiyotlar:

- 1.Расулов А. Бадийлик - безавол янгилик. – Toshkent, “Шарк”, 2007. 56-бет.
- 2.Nasirov A. Badiylik va hayotiy haqiqat. Istanbul, KESIT, 2019.–140 bet.
- 3.Камю Албер. Ёзувчи бўлиш–шараф // Жаҳон адабиёти, 2000. №11. 168-бет.
- 4.Во‘рихон Luqmon. Jaziramadagi odamlar. Roman. – Toshkent, ”Hilol media” nashriyoti, 2018. – 344 bet.
- 5.Yo‘ldoshev Q. Yoniq so‘z. Adabiy o‘ylar. –Toshkent, ”Yangi asr avlodi”, 2006. – 548 bet.
- 6.Nasirov A. Odil Yoqubovning ”Ulug‘bek xazinasini” romanida obraz yaratish. Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRKCLAD) 4(2), 200-201, 2020.
- 7.Nasirov A.N. The history of literary translation from uzbek into English. Academic research in educational sciences 2(6), 1011-1022, 2021.